

BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QUVCHILARINING O'QISH SAVODXONLIGINI BAHOLASHDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARINING AHAMIYATI

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.97.91.031>

*Doniyarov Mavlonbek Arabovich.,
Jizzax davlat pedagogika instituti "Boshlang'ich ta'lim" fakulteti
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich ta'lim o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholashda xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: PIRLS, boshlang'ich ta'lim, o'qish savodxonligi, xalqaro tadqiqot, badiiy tajriba, diqqatni jamlash.

ВАЖНОСТЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОЦЕНОЧНЫХ ПРОГРАММ ДЛЯ ОЦЕНКИ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

*Донияров Мавлонбек Арабович.,
преподаватель факультета "Начальное образование" Джиззакского
государственного педагогического института*

Аннотация: В этой статье обсуждается роль международных программ оценивания в оценке грамотности чтения учащихся начальной школы.

Ключевое слово: PIRLS, начальное образование, грамотность чтения, международные исследования, художественный опыт, фокус.

Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega. Bu borada O'zbekiston Respublikasida qo'yilayotgan amaliy qadamlarga xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarning tashkil etilishi to'g'risida hukumat qarorining qabul qilinishi Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasidek (IEA-International Association for the Evaluation of Educational Achievement) nufuzli tashkilot bilan hamkorlik aloqalarining yo'lga qo'yilishini misol sifatida keltirish mumkin.

O'qish savodxonligining rivojlanishi har bir o'quvchining o'sib-ulg'ayishi, ta'lim olishi va kundalik hayotida muhim ahamiyat kasb etgani bois, o'qish savodxonligini tadqiq etishda Ta'lim sohasidagi yutuqlarni baholash xalqaro assotsiatsiyasining (IEA) qariyb 60 yil mobaynida o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmalarini muntazam ravishda xalqaro miqyosda baholab, ularning o'qib o'rganishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishga harakat qilmoqda.

O'qish savodxonligi qamrov doirasi o'quvchilarning o'qib tushunishlaridan ko'zlangan ikki asosiy maqsad, badiiy tajriba orttirish va axborotni olish va undan foydalanish, hamda to'rtta tushunish jarayonidan (topish, xulosalar chiqarish, uyg'unlashtirish va baholash) kelib chiqib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnini o'qib tushunish darajasini baholash uchun xizmat qiladi.

O'qish savodxonligi tushunish va shaxs tomonidan qadrlanadigan va/yoki jamiyat tomonidan talab etiladigan barcha yozma til shakllaridan foydalana olish qobiliyatidir. O'quvchi turli shakldagi matnlardan mazmun hosil qiladi. Ular o'rganish, maktab va kundalik hayotda o'zlari kabi boshqa o'quvchilar jamoasiga

qo'shilish va vaqtini samarali o'tkazish uchun o'qiydilar.

O'qish savodxonligiga nisbatan bildirilgan bunday yondashuv konstruktiv va interfaol jarayon sifatida o'qish savodxonligiga oid turli nazariyalarni aks. Matn mazmuni muayyan o'qish tarzi asosida o'quvchi va matn o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik orqali hosil qilinadi. O'quvchi matndan anglashilgan ma'noni tez ilg'ab oladigan, matn ustida mulohaza yuritadigan, samarali o'qish strategiyasidan xabardor va o'qish ustida tafakkur qiladigan shaxs sifatida gavdalanadi.

O'qish jarayonining boshlanishi, o'rtasi va oxirida o'quvchi til ko'nikmalarining, kognitiv va metakognitiv strategiyalar hamda mazmun shakllantirishda birlamchi bilim va ko'nikmalar majmuasidan foydalanadi. Bundan tashqari, o'qish muhitini yuzaga keltiradigan sharoit o'quvchini o'qishga rag'batlantirish va qiziqitirish orqali matn mazmunini shakllantirishga yordamlashadi, ammo sharoit matn mazmunini tushunish imkonini bermaydigan muayyan talablarni yuzaga keltirishi ham mumkin.

O'quvchi o'zini o'rab turgan dunyo va o'zi haqida tasavvurga ega bo'lishi uchun u turli matnlarni o'qib o'rganishi mumkin. Har bir turdagi matn o'quvchiga matn talqin qilishiga imkon beruvchi sodda shakllar va qoidalardan iboratdir. Har qanday berilgan matn turi ko'plab shakllar va shakllar jamlanmasi (kombinatsiyasi)ga ega bo'lishi mumkin. Ular orasida an'anaviy yozma shakllar, masalan, kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, internet va veb sahifalari orqali aloqa qilishning ko'plab usullarini o'z ichiga olgan raqamli shakllar mavjud bo'lib, bunda matn ko'pincha turli multimedia formatlari bilan birlashtirilgan.

4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash ya'ni PIRLS qamrov doirasi ham maktabda ham maktabdan tashqarida o'quvchilarning matn o'qib tushunishlaridan ko'zlangan ikki maqsadga e'tibor qaratadi. Ular badiiy tajriba orttirish va axborotni olish va undan foydalanishdan iborat. Bundan tashqari, PIRLS baholash tadqiqoti yuqorida aytib o'tilgan ikki maqsad bilan uyg'unlashgan to'rtta tushunish jarayonini birlashtiradi. Bu to'rt jarayonlar diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish; to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish; kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash; g'oyalar va ma'lumotni talqin qilish va uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. Shuni ham aytib o'tish joizki, o'qish savodxonligidan ko'zlangan asosiy maqsad va tushunish jarayoni bir-birlaridan yoki o'quvchilar yashab, o'rganadigan vaziyatdan ayro holda mavjud bo'lmaydi.

PIRLS tadqiqotida o'qish savodxonligidan ko'zlangan maqsad va tushunish jarayoni

O'qishdan ko'zlangan maqsad Tushunish jarayoni

Badiiy tajriba orttirish

Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish

Axborotni olish va undan foydalanish

To'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish

G'oyalar va ma'lumotlarni talqin qilish va uyg'unlashtirish

Kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash

O'qishdan ko'zlangan maqsadlar

Ma'lumki, o'qish savodxonligi insonlarning o'qishdan ko'zlangan maqsadlari bilan bevosita bog'liqdir. Masalaga yanada kengroq yondashadigan bo'lsak, mazkur sabab yoki maqsadlarga zavqlanish uchun, shaxsiy qiziqish tufayli o'rganish va jamiyatda ishtirok etish kabilar kiradi. Ko'pgina yosh o'quvchilar

endigina o'qishni boshlaganlarida asosan hikoyali matnlar (masalan, hikoyalar yoki suratli kitoblar) yoki o'quvchilarga o'zlarini o'rab turgan dunyo haqida axborot beruvchi va savollariga javob beruvchi ma'lumotlarga boy matnlarni o'qiydilar. Yosh o'quvchilar o'qish savodxonligini rivojlantirib, tadqiqotga ko'ra mazkur savodxonlik o'quvchilarning o'rganishlari uchun o'qishlari kerakligini talab qilgani tufayli kitob va boshqa bosma materiallardan ma'lumot olish uchun o'qish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O'qishdan ko'zlangan maqsad bilan bir qatorda PIRLS tadqiqoti o'quvchilardan o'zlarining badiiy savodxonliklarini oshirish va ma'lumot olish, undan foydalanishlari uchun o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerakligiga e'tibor qaratadi. O'qishdan ko'zlangan har ikkala maqsad ham boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun birdek muhim bo'lgani bois, PIRLS tadqiqoti har bir maqsadni baholovchi, bir xil miqdordagi materiallardan tashkil topadi.

Odatda o'qishdan ko'zlangan har qanday maqsad ma'lum turdagi matnlar bilan bog'liqlikka ega.

Masalan, badiiy tajriba orttirish uchun o'qish odatda fantastik asarlarni mutolaa qilish bilan bog'langan, vaholanki axborotni olish va undan foydalanish ma'lumotga boy maqolalar va ko'rsatmaga oid matnlarni o'qish bilan amalga oshiriladi. Shunga qaramasdan, o'qishdan ko'zlangan maqsadlar alohida matn turi bilan cheklanib qolmaydi. Masalan, tarjimai hollar odatda axborot beruvchi yoki badiiy turkumga mansub material hisoblanadi, ammo ular o'qishdan ko'zlangan har ikkala maqsad xususiyatlarini o'z ichiga oladi.

Matnlar odatda, ulardan anglashilgan mazmunni turli usulda shakllantirish yordamida, ularda aks etgan fikr-mulohazalarni qay tartibda tashkillashtirilgani va taqdim etilganiga qarab farqlanadi.

Matnlar tuzilishi va shakliga ko'ra, yozma materiallari tartib bilan joylashtirilgan matnlardan to tasvirli va jadvalli ma'lumotlar bilan to'ldirilgan qisqa so'zlar va iborali matnlarigacha bo'lib, ular bir-biridan keskin farq qiladi. Ma'lum matn janriga xos bo'lgan mazmun, tarkib va uslub o'quvchiga matnni o'qib tushunishiga yaqindan yordam beradi.

Aytib o'tilganidek, o'quvchi va matn o'rtasidagi o'zaro munosabat o'rnatilsagina matnning mazmuni anglashiladi va o'qishdan ko'zlangan maqsadga erishiladi. PIRLS tadqiqoti uchun matnlarni saralab olishidagi asosiy maqsad, o'qishdan ko'zlangan maqsadlardan kelib chiqib bir necha matn turlarini taqdim etishdir. Bunda, asosiy maqsad o'quvchilar bilan ham maktabda ham maktabdan tashqarida olib boriladigan o'qish mashg'ulotlariga o'xshash muhit yaratishdan iboratdir.

Badiiy tajriba orttirish uchun o'qish

Badiiy kitoblarni o'qishda o'quvchilar voqealar, voqea joylari, obrazlar, oqibatlar, personajlar, asar muhiti, hissiyotlar va g'oyalar bilan yo'g'rilgan matnni o'qiydi va matn tilidan huzurlanadi. Adabiyotni tushunish va uni qadrlash uchun, har bir o'quvchi matnda (asarda) sodir bo'ladigan voqealar, hissiyotlar,

tildan foydalanish san'ati hamda badiiy shakl haqida bilimni o'z hayolidan o'tkazishi kerak. Adabiyot yosh o'quvchilar uchun o'zlari hali boshidan kechirmagan holatlar va hissiyotlarni kashf etish imkoniyatini beradi.

Badiiy asarda tasvirlangan voqealar, harakatlar va hayoliy voqealar bo'lsada, o'quvchiga ular real hayotda sodir bo'layotgandek tasavvur uyg'otadi va o'quvchiga ularni hayolan boshidan kechirish imkonini beradi. Matn (yoki

badiiy asar) hikoya qilib beruvchi yoki uning asosiy qahramonini kelajakda nima qilmoqchi ekanini bildirib turishi mumkin. Murakkabroq matnlar esa undanda ko'proq dunyoqarashni talab etishi yoki keskinliklarga ega bo'lishi mumkin. Matnning g'oyasi va undagi ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri yoki dialoglar va voqealar ko'rinishida tasvirlanadi. Qisqa hikoyalar yoki asarlarda odatda voqealar xronologik tartibda bayon qilinadi yoki asar voqealariga qaytish yoki vaqtni avvalga qaytarish orqali bayon qilinadi.

PIRLS xalqaro tadqiqotida qo'llanilgan badiiy matnlarning asosiy shakli badiiy janrga mansub bo'ladi. Ishtirokchi mamlakatlardagi o'quv dasturlari va madaniy jihatdan yuzaga keladigan farqlaridan kelib chiqib, PIRLS xalqaro tadqiqoti doirasida ayrim badiiy matnlarni topshiriq sifatida olish qo'shimcha murakkablik tug'diradi. Masalan, she'riy matnlarni tarjima qilish o'quvchilar uchun qiyinlik tug'dirgani bois, ular topshiriq sifatida berilmaydi.

Axborotni olish va undan foydalanish uchun o'qish

Axborot beruvchi matnlar qator vazifalardan kelib chiqib yoziladi va o'qiladi. Binobarin, axborot beruvchi matnlarning asosiy vazifasi ma'lumot berishdan iborat bo'lgani sababli, odatda yozuvchilar o'zlari yortimoqchi bo'lgan mavzuga turli maqsad bilan yondoshadi. Ko'p axborot beruvchi matnlarda faktlar biror topshiriqni bajarish bosqichlari yoki biografik tafsilotlar kabi to'g'ridan-to'g'ri bayon etiladi. Shunga qaramasdan, ayrim axborot beruvchi matnlar subyektiv xususiyatga ega. Masalan, mualliflar izohlovchi mulohazalar, undash xususiyatli insholar toki puxta o'ylab chiqilgan mulohazalar orqali izohlar va faktlarni o'quvchiga yetkazib berishi mumkin. O'quvchi o'z dunyoqarashini shakllantirish uchun mazkur matnlarga tanqidiy yondashishi kerak.

O'quvchi matnlarning maqsad va vazifalariga yaxshiroq tushunishi uchun undagi ma'lumotlar boshqacha tartibda, ya'ni uning mazmuni, tuzilishi va shakli o'zgartirilgan holda taqdim etilishi mumkin. Boshlang'ich sinf o'quvchilari turli mavzularni qamrab olgan axborot beruvchi matnlarni, jumladan, ilmiy, tarixiy, jo'g'rofiy yoki ijtimoiy matnlarni o'qishlari mumkin. Bunday matnlar ham undagi o'quvchiga yetkazib berilishi kerak bo'lgan mazmun-mohiyatni ochiq berilishi nuqtai-nazaridan farqlanishi mumkin. Masalan, tarixiy ma'lumotlar xronologik tartibda, ko'rsatmalar yoki yo'riqnomalar ketma-ket tartibda va mulohazalar esa mantiqiy ketma-ketlikda taqdim etilishi mumkin (masalan, sabab va oqibat yoki qiyoslash va zidlash).

Ma'lumotlar turli formatlarda taqdim etiladi. Hatto bir matn ko'rinishida taqdim etilgan ma'lumot ham faktlarni asoslashda jadvallardan, tasvirlarni tasvirlashda esa suratlardan iborat bo'lishi mumkin.

Har ikkala bosma materiallar (masalan, qo'lyozmalar va gazetalar) va veb sahifalar ro'yhatlar, chizmalar, grafalar va diagrammalar yordamida qator ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Bundan tashqari, reklama yoki e'lonlarda bo'lgani kabi so'zlar katta hajmli matn yoki izohlar, ro'yhatlar yoki vaqt chizig'i kabi qo'shimcha ma'lumotlardan iborat matnga ilova qilingan ustun (rukn) shaklida bo'lishi shart emas.

PIRLS xalqaro tadqiqotida qo'llanilgan axborot beruvchi matnlar o'quvchining ham maktabda ham maktabdan tashqarida axborot beruvchi matnni o'qib tushunish ko'nikmasini aks ettiradi. Odatda, mazkur matnlar va ayrim ePIRLS veb saytlari yosh o'quvchilar auditoriyasi bilan ishlash tajribasiga ega mualliflar tomonidan yoziladi va o'zlarining o'quvchilari o'qiydigan axborot beruvchi materiallarga namuna sifatida ishtirokchi mamlakatlar tomonidan

taqdim etiladi.

Tushunish jarayonlari

Turli o'qish tarzi o'quvchilardan matn mazmunini turli xil usulda shakllantirishni taqozo etadi.

Shuning uchun, PIRLS tadqiqoti odatda boshlang'ich sinf o'quvchilari tomonidan qo'llaniladigan to'rt tushunish jarayonini baholaydi. Bu to'rtala tushunish jarayonlariga diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish; to'g'ridan to'g'ri xulosalar chiqarish; kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash; g'oyalar va ma'lumotni talqin qilish va uyg'unlashtirish kiradi. Mazkur jarayonlar chegarasidan o'qib, o'quvchilarga o'qib tushunish ko'nikmasini tekshirish va o'z qarashlarini o'zgartirish imkonini beradigan tushunish jarayonlari va strategiyalarini o'zlashtiradi.

Bundan tashqari, o'quvchilarni o'qib tushunishlari uchun kerak bo'ladigan bilim va birlamchi tajribalari ularga tilni, matnlarni, dunyoni tushunishlariga yordam berib, ular bu bilim va ko'nikmalaridan foydalanib, biror material (yoki ma'lumot) haqidagi tushunchalarini tahlil qiladi.

Onlayn tarzda o'qiladigan ma'lumotlar mazmunini shakllantirish an'anaviy bosma materiallarni o'qib tushunish uchun talab etiladigan o'qib tushunish jarayoni bilan yangi raqamli savodxonlikni birlashtirilishini taqozo etadi. ePIRLS tadqiqoti o'quvchilarning o'qib tushunish ko'nikmasini baholabgina qolmay, balki PIRLS tadqiqoti doirasida beriladigan matnlardan ko'zlangan maqsad o'quvchilarni qator veb sahifalardan fotosuratlar, chizmalar, xaritalar, jadvallar va boshqa visual vositalar hamda videolar, animatsiyalar va ekranda vaqtincha ochilib-yopilib turadigan oynachalar kabi boshqa innovatsion imkoniyatlar bilan birga qo'llay olishga o'rgatishdir.

PIRLS va ePIRLS dasturlarida to'rtala tushunish jarayoni har bir beriladigan matn (yoki matnlar jamlanmasi) yoki topshiriqqa asoslangan o'qib tushunishga yo'naltirilgan savollarni takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Matnlar bilan ishlash mobaynida, o'quvchilarning matnini o'qib tushunish jarayonini baholashga mo'ljallangan qator savollar ularga yozma matnlarning mazmunini tushunishlarida o'zlarining bilim va tajribalarini namoyon etishlariga imkon beradi.

Tadqiqot doirasidagi topshiriqlar haqida fikr yuritganda o'qishga oid topshiriqni bajarish uchun talab etiladigan murakkab tushunish jarayoni va matnning murakkablik darajasi va hajmi o'rtasida sezilarni bog'lilik mavjud ekanini esdan chiqarmaslik zarur. Avvala, shuni alohida e'tirof etib o'tish joizki, aniq bayon etilgan ma'lumotga e'tibor qaratish va qidirish, aytaylik, butun bir matnini o'qib talqin etish va talqin etilgan matn mazmunini avval o'zlashtirilgan mulohaza va tajribalar bilan taqqoslashdan qiyin bo'lib ko'rinishi mumkin. Shunday bo'lsada, matnlar va topshiriqlar ularning hajmi, sintaktik jihatdan murakkabligi, ularda ifoda qilingan fikr-mulohazalarning mavhumligi, tashkiliy tuzilmasi va anglash uchun qo'yiladigan talabdan kelib chiqib bir-biridan farqlanishi mumkin. Shunday ekan, matnning o'ziga xos xususiyati berillayotgan savollarning murakkabligiga hamda to'rtala tushunish jarayonlarining har biri va ularning barchasi uchun ta'sir ko'rsatadi.

Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish

O'quvchilar matnda aniq bayon qilingan ma'lumotlarga turlicha diqqat-e'tibor bilan qaraydilar.

Matnda bildirilgan ayrim fikr-mulohazalar o'quvchilarning diqqat-

e'tiborlarini jalb etadi, ba'zilar esa ularda hech qanday qiziqish uyg'otmaydi. Masalan, agar matndagi fikr-mulohazalar o'quvchilar matn mazmuni yoki o'qishdan ko'zlangan umumiy maqsadiga oid fikr-mulohazalariga zid yoki ularni tasdiqlasa, o'quvchilar ayni shunday fikrlarga ko'proq e'tibor qaratadi. Bundan tashqari, o'quvchilar odatda o'qish bo'yicha berilgan savolga javob berish yoki matnning ayrim jihatlari qay daraja tushunganliklarini tekshirish uchun undagi ma'lumotlarni qidirib topishga harakat qiladi.

Kerakli ma'lumotlarni samarali qidirish matnda qo'llanilgan so'zlarni, iboralarni yoki gaplarni ular qidirilayotgan ma'lumotga tegishli ekanini inobatga olib, tez yoki g'ayriixtiyoriy tarzda tushunishni taqozo etadi. Masalaning qiziq jihati shundan iboratki, bosma matnlar, avvalambor, kichik birliklar darajasida o'qilib, qayta tahlil etilsa, o'quvchining matn tarkibida ma'lumot beruvchi biror gap, ibora yoki grafik tasvirga e'tibor qaratishidan avval matndagi katta birliklarni qayta tahlil qila olish qobiliyati matnlarni onlayn tarzda qidirish strategiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Matn bo'yicha tuzilgan topshiriqlarni tasniflashda matnda berilgan ma'lumotga tayangan holda to'g'ri javob va topshiriq matnning qaysi qismidan olinganini tekshirish lozim. Agar topshiriq savolida va to'g'ri javobda matnda berilgan so'zlar aynan qo'llanilgan va ular gap shaklida yoki bir-biriga bog'langan holda joylashtirilgan bo'lsa, mazkur topshiriq "Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish" turkumiga mansub topshiriq sifatida tasniflanadi. Agar ayrim sinonimlar ishlatilgan bo'lsa, bunday topshiriq ham "Diqqatni jamlash va aniq ko'rsatilgan ma'lumotni topish" turkumiga mansub topshiriq deyiladi.

Matnlarni qayta tahlil qilishga oid savollarga misol qilib berilgan o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantiruvchi topshiriqlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- O'qishdan ko'zlangan muayyan maqsadga bog'liq ma'lumotni aniqlash va qidirish;
- Ma'lum mulohazalarni qidirish;
- Matndagi so'z yoki iboralar ta'rifini qidirish;
- Hikoyaning sodir bo'lgan joyi va vaqtini aniqlash;
- Matnning asosiy mavzusini topish (aniq bayon etilgan bo'lsa);
- Grafikadagi ma'lum ma'lumotni aniqlash (masalan grafa, jadval yoki xarita).

To'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish

O'quvchilar matnni o'qib, uning mazmunini shakllantirar ekan, ular aniq bayon etilmagan mulohaza yoki ma'lumotlar haqida mulohaza yuritadi. 100 Mulohaza yuritish o'quvchilarga matn chegarasidan chetga chiqishga va odatda matndan anglashilgan ma'nodagi bo'shliqlarni to'ldirishga yordam beradi.

Bunda ayrim mulohazalar xususiyatiga ko'ra aniq va tushunarli bo'ladi, chunki ular asosan matnning ma'lum qismida berilgan ma'lumotga asoslangan bo'ladi. Bunda, o'quvchidan ikki yoki undan ortiq mulohaza yoki ma'lumotlarni bir-biriga bog'lash talab etiladi. Mulohazalar aniq bayon etilishi mumkin,

ammo ular orasidagi bog'lanish aniq bo'lmaydi, shuning uchun ularni anglab olish talab etiladi. Bundan tashqari, matn mulohazasi aniq bayon etilmasada, uning mazmuni nisbatan yaqqol ko'zga tashlanadi.

Tajribali o'quvchilar odatda g'ayritabiiy ravishda huddi shunday mulohaza yuritadi. Hatto ikki yoki undan ortiq ma'lumotlar orasidagi bog'liqlik matnda aniq ko'rsatib o'tilmagan bo'lsada, o'quvchilar uni aniqlab, ma'lumotlarni bir-biriga

bog'laydi. Ko'p hollarda muallif matnni o'quvchilarni undan chiqariladigan xulosani tezroq ilg'ab olishlariga oson tarzda tuzadi. Masalan, hikoyaning ma'lum qismiga kelib, hikoya qahramonining hatti-karakatlari uning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishi mumkin va o'quvchilar esa bu orqali o'sha hikoya qahramonining shaxsiyati yoki dunyoqarashi haqida mulohaza yuritadi.

Ma'lumotlarni ayni shu uslubda qayta ishlash yordamida o'quvchilar odatda bir so'z, ibora yoki gap bilan chegaralanib qolmagan matn mazmuniga e'tibor qaratadi, ammo bunda diqqat-e'tibor matnning faqat bir qismidangina anglashiladigan alohida mazmun hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, o'quvchilar matn yoki veb sahifa tarkibidagi ma'lumotlarni topish uchun avval matnning birmuncha katta birliklarini keyin esa kichikroq birliklarini qayta tahlil qilishi kerak bo'lganda, huddi shunday holat kuzatiladi. Matndagi ma'lumotlarni qayta tahlil qilish uni qidirib topishda qaysi yondashuv eng ma'qul ekani haqida mulohaza yuritishni talab etadi.

Matnlarni onlayn o'qish o'quvchidan qiziqishga molik bo'lgan ma'lumotni o'zida jamlagan veb sahifalarni aniqlab olib, qandaydir mulohaza yuritishni taqozo etadi. Shuningdek, o'quvchilar matnning boshqa sahifasiga o'tish imkonini beruvchi havoladan foydalanish kerak yoki kerak emasligini ham inobatga olishlari mumkin.

Savollarni tasniflashga keladigan bo'lsak, agar savol manbasi va uning to'g'ri javobida matnda berilgan gap yoki iboralar boshqa so'z yoki iboralar orqali ifodalangan bo'lsa, bunday savol "Aniq mulohaza yuritish" turkumiga mansub savol sifatida tasniflanadi. Bu degani, savolning manbasi yoki ko'p tanlovli javob variantiga ega savollarga oid yangi so'z va iboralar beriladi, ammo savollar mulohaza yuritishga oid savollar hisoblanaveradi. Shuningdek, savolning to'g'ri javob(lar)i matnning bir necha qismida joylashgan bo'ladi, ammo savol manbasi va to'g'ri javobda matndan aynan olingan (o'zgartirilmagan) so'zlardan foydalaniladi va mazkur savol mulohaza yuritishga oid savol sifatida tasviflanadi.

Matnni qayta tahlil qilishga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- Biror voqea boshqasini sodir bo'lishiga sabab bo'lishi haqida mulohaza yuritish;
- Asar qahramonining xatti-harakatlarini asoslash;
- Asarning ikki qahramoni o'rtasidagi munosabatni tasvirlash;
- Matnning yoki veb sahifaning aynan qaysi qismi muayyan maqsad uchun xizmat qilishini aniqlash.

G'oyalar va ma'lumotni talqin qilish va uyg'unlashtirish

Aniq mulohaza yuritish bilan bog'liq topshiriqlarda kuzatilganidek, matndagi mulohazalar va ma'lumotlarni talqin qilib, umumlashtirayotgan o'quvchilar matnning muayyan yoki umumiy mazmuniga e'tibor qaratishlari mumkin yoki tafsilotlarni matnning umumiy mulohazalari va mavzusi bilan bog'lashi mumkin. Har ikkala holda ham, o'quvchilar muallifni matnni yozishdan maqsadini ilg'ab oladi va butun-bir matnni yanada yaxshiroq tushunishga harakat qiladi.

O'quvchilar matnda berilgan ma'lumotlar va mulohazalarni talqin qilib, umumlashtirar ekan, ular matnda anglashilgan ma'no hamda o'zlarining shaxsiy orttirgan tajribalarini birlashtirgan holda matnni to'laqonli tushunishga harakat qiladilar. 102 Masalan, o'quvchilar asar yoki hikoya qahramonining asosiy motivi yoki berilgan ma'lumot haqida aqliy tasavvur hosil qilishda o'z tajribalariga tayanishlari mumkin.

Ular matn bilan ishlayotganda odatda matnda berilgan ma'lumotlarga

tayanib to‘g‘ri mulohaza yuritishdan ko‘ra o‘zlari orttirgan bilim va tajribalarga tayanishga to‘g‘ri keladi.

O‘quvchilar ma‘lumotlarni bu tartibda talqin qilish jarayonida ishtirok etar ekan, ular nafaqat yashirin, balki yaqqol talqin qilinishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni mantiqiy bog‘laydi. Shu sababli, o‘quvchilar matnning undagi ma‘lumotlar va mulohazalarni talqin qilish va umumlashtirish orqali hosil qilinadigan mazmunini turlicha tushunadilar, chunki bu har bir o‘quvchining o‘ziga xos bilim va tajribalariga bog‘liq bo‘ladi.

Internetdan foydalanish o‘quvchidan internetda berilgan juda ko‘p miqdordagi ma‘lumotlar ichidan keraklisini o‘qib, o‘zlashtirish qobiliyatini talab etadi. (Hatto matnlar an’anaviy bosma shakldagi matnlar bo‘lsada) ular tarkibida berilgan ma‘lumotlarni umumlashtirish va tahlil qilish birmuncha qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi, chunki o‘quvchilar nafaqat bitta matnni, balki bir necha matnlar tarkibidagi ma‘lumotlarni tushunishlari talab etiladi. Internet borasida esa bunday ma‘lumotlar animatsion matnlar, videolar, mahsus oynachali matnlar, grafiklar va kursiv yordamida shaklini o‘zgartiradigan matnlar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

“G‘oyalar va ma‘lumotni talqin qilish va uyg‘unlashtirish” turkumiga kiradigan savollarda matnda yaqqol bayon etilmagan tushunchalar va umumlashtirishlardan foydalaniladi. Matnda ilgari surilgan yangi mulohaza yoki ma‘lumotlar savol manbasida, qabul qilinadigan javobda yoki har ikkalasida berilishi mumkin. O‘quvchi savolga to‘liq qabul qilinadigan javob berishi uchun butun matnni yoki uning kerakli qismini, shuningdek, matnda berilmagan mulohaza yoki ma‘lumotlarni ham tushunishni taqozo etadi.

Matnni qayta tahlil qilishga misol sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- Matnning umumiy mazmuni yoki mavzusini tushunish;
- Hikoya qahramonining hatti-harakatlariga muqobil hatti-harakatlarni inobatga olish;
- Matnda berilgan ma‘lumotlarni qiyoslash va zidlash;
- Hikoya ruhiyati yoki mohiyati ustida mulohaza yuritish;
- Matnda berilgan ma‘lumotni hayotiy voqealar (ma‘lumotlar) orqali talqin etish;
- Matnlar yoki veb sahifalarning o‘zida va umumiy tarzda berilgan ma‘lumotlarni qiyoslash va zidlash.

Kontent, til va matn elementlarini tekshirish va baholash

O‘quvchilar matnning shakli va mazmunini baholab, ular ustida mulohaza yuritar ekan, bunda asosiy diqqat e’tibor matn mazmunini hosil qilishdan matnni o‘zini tanqidiy tahlil qilishga qaratiladi. Bu jarayonda ishtirok etayotgan o‘quvchi matnni baholash va u ustida tanqidiy mulohaza yuritish uchun matndan ortga chekinadi.

Matn mazmuni yoki tarkibi o‘quvchining shaxsiy tajribasi yoki uning o‘qishdan ko‘zlagan maqsadi yordamida baholanib, u ustida mulohaza yuritilishi mumkin. Mazkur jarayon o‘quvchidan matn mazmuniga mos, unga zid yoki uning mazmunini inkor qilish orqali o‘quvchining real dunyo borasidagi tushunchalariga qarama-qarshi tarzda matnni qabul qilib, talqin qilish ko‘nikmasiga tayangan holda asosli xulosa chiqarishni talab etadi. Masalan, o‘quvchilar matnda ilgari surilgan talablarni inkor etishi, tasdiqlashi yoki boshqa manbalarda berilgan mulohaza va ma‘lumotlar bilan matnda ilgari surilgan talablarni qiyoslashi mumkin.

Matn tuzilishi va tilini baholash va ular ustida mulohaza yuritishda o‘quvchilar

matnlarning muayyan janrga xos yoki umumiy jihatlari, unda qo'llanilgan ko'rgazmali jihatlar va tildan foydalanishga oid bilimlariga tayanadi. Matn g'oyalar, hissiyotlar va ma'lumotlar berishning o'ziga xos usuli sanaladi.

O'quvchilar muallifni ma'lum tilni tanlashi va uning muvofiqligini baholash va matn mazmunini yetkazib berish uchun qo'llaniladigan vositalar ustida mulohaza yuritishi mumkin. Til vositalarini tushunish ko'nikmasiga tayanib, o'quvchilar matni yozilishidagi kamchiliklarni yoki muallifning o'z mahoratidan qay darajada foydalanganini aniqlashi mumkin. Bundan tashqari, o'quvchilar ham ko'rgazmali jihatlar ham matn ko'rinishdagi ma'lumotlarni yetkazib berish uchun qo'llaniladigan uslubiyatni baholashi va ularning vazifasini (masalan, matnda berilgan jadvallar, suratlar yoki shakllarni) tushuntira olishi mumkin. Matn tuzilishini baholashda o'quvchilar matn janri va tuzilishiga oid bilim va ko'nikmalarga tayanadi. O'quvchining avval o'zlashtirgan bilim va tajribasi va matn tili bilan yaqindan tanish bo'lishi mazkur jarayonda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. PIRLS 2021 baholash qamrov doirasi. Qo'llanma o'qituvchilar va o'quvchilar uchun tuzuvchilar guruhi A.Ismailov va boshqalar. Toshkent: "Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo'limi", 2021-yil. 99 bet.

2. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash. (Boshlang'ich sinf o'qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo'llanma) «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyati. Toshkent-2019.

3. Doniyarov, M. (2020). Xalqaro baholash tizimida boshlang'ich ta'limning o'rnini. Журнал начального образования.